

Практической целью проведенного эксперимента был анализ глубинных оценок и отношений носителей русского сознания к выделенным базовым ценностям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тарасов, Е. Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М. : 1996. – С. 7.
2. Петренко, В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1983. – 176 с.; Петренко, В. Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1988, цит.: по Серкин, В. П. Методы психосемантики : учеб. пособие для студ. вузов / В. П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 72.
3. Прохоров, А. О. Семантические пространства психических состояний / А. О. Прохоров. – 2-е изд. стереотип. – Дубна : Феникс+, 2005. – С.71.
4. Серкин, В. П. Методы психосемантики : учеб. пособие для студ. вузов / В. П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 70.
5. Самойлова, С. П. Языковой образ базовых ценностей россиян : монография / С. П. Самойлова. – М. : Р. Валент, 2012. – С. 99.
6. Шмелев, А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А. Г. Шмелев. – М. : Изд-во МГУ. – 1983; цит.: по Серкин, В. П. Методы психосемантики: учеб. пособие для студ. вузов / В. П. Серкин – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 15.
7. Osgood, Ch. E. Suci Z., Tannenbaum P. The measurement of meaning. Urbans Univer. Press, 1957; цит.: Серкин В. П. Методы психосемантики: учеб. пособие для студ. вузов / В. П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 82.
8. Osgood, Ch. The Cross-Cultural generality of Visual-Verbal Synesthetic Tendencies / Ch. E. Osgood // Semantic differential Technique. A sourcebook // S.G. Sicler & Ch. E. Osgood(eds). – Chicago. – 1969. – P. 651–584.
9. Яньшин, П. В. Психосемантика цвета / П. В. Яньшин. – СПб. : Речь, 2006. – С. 32–33.

SUMMARY

The article thoroughly described the procedures of creating the semantic space. In the semantic space there exist basic values of Russians. The methodology of semantic differential lies in the basic of the creation of semantic spaces (Ch. Osgood).

Поступила в редакцию 26.05.2015 г.

УДК 81'374:811.161.3 Я.Станкевіч

Т. Л. Памазенка,
аспірант кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ

СТРУКТУРНА-ЗМЕСТАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАКЛАДНОГА СЛОЎНІКА Я. СТАНКЕВІЧА «НЕКАТОРЫЯ ПРАЎНІЦКІЯ ТЭРМІНЫ БЕЛАРУСКІЯ»

У сучаснай мовазнаўчай навуцы актуальнасць набывае пытанне вывучэння творчай спадчыны беларускіх мовазнаўцаў, якія па тых ці іншых прычынах досыць працяглы час знаходзіліся па-за межамі Беларусі. Корпус беларускіх лексікаграфічных даследаванняў, створаных у эміграцыі, даволі значны і шматгранны.

Адметнае месца ў гісторыі нацыянальнай лексікаграфіі займаюць перакладныя¹ слоўнікі Я. Станкевіча, вядомага заходнебеларускага і эміграцыйнага філолага, гісторыка, актыўнага грамадскага дзеяча: «Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш.» (Мінск, 1944), «Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія» (Нью-Ёрк, 1953), «Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік»

(Нью-Ёрк, 1990). Аб значнасці і запатрабаванасці лексікаграфічных прац аўтара сведчаць сучасныя перавыданні яго твораў: «Збор твораў» у 2 т. (Мінск, 2002), «Язык і языкаведа» (Вільня, 2007). Зразумела, правесці ўсебаковы комплексны агляд слоўнікавай спадчыны вучонага ва ўсёй шматаспектнасці і паўнаце ў межах аднаго артыкула ўяўляецца дастаткова праблематычным. З гэтай нагоды мы ставім задачу засяродзіць увагу на вывучэнні асобнай лексікаграфічнай працы – «Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія». Мэта артыкула – даследаваць структурна-зместавыя асаблівасці слоўніка Я. Станкевіча, акрэсліць яго ролю ў гісторыі беларускай перакладной тэрмінаграфіі. Названая праца вартая ўвагі не толькі для ўсведамлення спецыфікі лексікаграфічнай дзейнасці аўтара ўвогуле: у ёй рэалізуецца новы падыход да стварэння сучаснай беларускай юрыдычнай тэрміналогіі, адлюстроўваюцца асноўныя метадалагічныя прынцыпы ўкладання перакладных тэрміналагічных лексіконаў.

¹ У даследаваннях Л. Юрэвіча адзначаецца існаванне рукапіса яшчэ аднаго перакладнага слоўніка Я. Станкевіча ў суаўтарстве з Л. Розенбергам «Deutsch-Kriwitsch (Weissruthenisch) Sprachfuhrer-Hutarnik» (1943) [1, с. 86].

Слоўнік «*Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія*» з'яўляецца першай самастойнай тэрміналагічнай працай перакладнога характару ў пасляваенны час. Ён надрукаваны спачатку ў літаратурна-мастацкім часопісе «Веда» (№ 2–12, 1952 г.), а потым у 1953 г. выпушчаны асобным выданнем Крывіцкага навуковага таварыства Ф. Скарыны ў Нью-Ёрку [2]. Лексікаграфічны твор цікавы паводле структуры і моўнага нападунення. Мэта яго стварэння – «*дасьледаваць некаторыя тэрміны праўніцкія, як з гледзішча іх значаньня, так із гледзішча іх беларускасьці й магчымасьці ўжываньня цяперака*» [2, с. 5]. Задачу вывучэння юрыдычнай лексікі беларускай мовы Я. Станкевіч рэалізуе ў параўнальным плане праз матэрыялы старабеларускіх помнікаў (Літоўскага статута 1588 г., узятага з перадруку І. І. Лапы «Літоўскі Статут 1588 г.» (Коўна, 1938), і рукапісаў кітабаў¹ з Беларускага музея І. Луцэвіча ў Вільні), а таксама слоўнікаў новай беларускай літаратурнай мовы (І. Насовіча (СПб., 1870), М. Гарэцкага (Вільня, 1921), М. Каспяровіча (Мінск, 1927), М. Шатэрніка (Мінск, 1929) і інш.). Відавочна, складальнік прызнаваў традыцыйную лексічную пераемнасць і эвалюцыю ў беларускай мове і, адпаведна, падкрэсліваў, што праўніцкая тэрміналогія была распрацавана яшчэ ў старабеларускай мове. Таму ў рээстравую частку слоўніка аўтар уводзіў юрыдычныя тэрміны «*беларускае мовы зь яе цяперашняга й даўнейшага стану*» [2, с. 83].

Мегаструктура выдання змяшчае аўтарскую прадмову, спісы ўмоўных скарачэнняў мясцовасцей і граматычнага матэрыялу, спіс літаратурных крыніц, беларускі алфавіт (у аўтарскім парадку), корпус лексічных адзінак і 3 дадаткі – паказальнік рускіх тэрмінаў-эквівалентаў да беларускіх лем, дапаўненні да скарачэнняў і памылкі друку.

Навуковую значнасць працы прадстаўляе найперш багаты лексічны матэрыял. На аснове даследавання прававой лексікі ў слоўніку Я. Станкевіча можна вылучыць наступныя яе тэматычныя групы:

• **назвы дзяржаўных і службовых асоб, іх пасады і званняў:** *бурмістра* 'бургомистр', *вайвода* 'воевода', *віж* 'судебный исполнитель', *гатманства* 'должность и титул гет-

мана', *мытнік* 'таможенный чиновник', *палічнік* 'полицейский', *пячатнік* 'чиновник, имеющий своей функцией приложение печати', *пісарства* 'должность писаря', *рада* 'совет', *скарбнік* 'казначей', *сок* 'сыщик; следователь', *падскарбі* 'заведующий центральным финансовым управлением', *сойм* 'сейм', *спэктар* 'инспектор', *судзьдзя* 'старший член суда', *урадніцтва* 'чиновничество' і інш.;

• **назвы асоб, звязаныя прававымі адносінамі:** *адпаведнік* 'ответчик', *вочнік* 'наочный свидетель', *закладнік* 'залогодатель', *ісьцец* 'ответчик', *паведач* 'заявитель', *пазычэньнік* 'кредитор', *прашэньнік* 'проситель', *спадкаемца* 'наследник', *упалы* 'банкрот' і інш.;

• **назвы прававых устаноў:** *капа* 'арыгінальны даўнейшы судовы інстытут крывіцкі', *мытня* 'таможня', *суд* 'суд' і інш.;

• **назвы працэсаў, што рэгулююць правыя адносіны:** *адзоў* 'апелляция', *апыт* 'опрос', *арышт* 'арест', *выведаньне* 'расследование', *прысуд* 'юрисдикция' і інш.;

• **назвы відаў дакументаў і дзелавых папер, іх рэквізітаў:** *дастамэнт* 'завещание'; *ліст* – *упісны* 'заказное письмо', *хрышчоны* 'метрическая запись рождения', *дарожны* 'путёвка', *дароўны* 'дарственная грамота', *вызнаны* 'вексель, расписка с подтверждением долга', *запісны* 'документ для записи в судебные книги', *дзельчы* 'раздельная запись', *пахоўны* 'метрическая запись смерти', *падачкавы* 'окладной лист', *пазоўны* 'исковое заявление', *судовы* 'судебная бумага', *увяжчы* 'лист вводный'; *пасьветчаньне* 'удостоверение', *статут* 'уложение (кодекс), устав' і інш.;

• **назвы павіннасцей, подацей, пошлін, штрафаў:** *вырабак* 'отработка, уплата несостоятельного работою суммы, определенной судом', *галаўшчына* 'штраф за убийство', *голы доўг* 'долг без процентов', *мытны збор* 'таможенная пошлина', *пагляднае* 'платеж за разрешение посмотреть', *увяжчае* 'плата за введение во владение' і інш.;

• **назвы прымет, якасцей працэсаў і прадметаў, назвы дзеянняў, што маюць юрыдычны характар:** *вінаваты* 'виновный', *дазнаць* 'уличить', *доўжны* 'задолженный', *зыскаваць* 'зыскивать', *істы* 'подлинный', *крымінальны* 'уголовный', *ліцаваны* 'пойманный с поличным', *навязаць* 'наложить штраф', *правамочны* 'вошедший в законную силу', *арыштаваць* 'арестовать', *сачыць* 'следить', *сьветчыць* 'свидетельствовать' і інш.

Пераважная большасць слоўнікавых артыкулаў складаецца з наступных кампанентаў: 1) лема; 2) граматычная характары-

¹ Кітабы – рэлігійныя кнігі, напісаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. Яны ствараліся з XVI ст. татарамі, што пасяліліся на Беларусі і ў Літве ў XIV–XV стст. і паступова забылі сваю родную мову. Мова кітабаў адрозніваецца ад мовы старажытных беларускіх пісьмовых помнікаў, яна блізкая да беларускай народнай мовы. Вынікам грунтоўнага даследавання рукапісаў кітабаў Я. Станкевічам стала яго праца «*Mova rukapisu Al Kitab. Casc I. Fonetyka*» (Нью-Ёрк, 1954).

стыка тэрміна; 3) перакладныя эквіваленты; 4) звесткі пра крыніцы паходжання тэрміна; 5) звесткі пра арэальны статус паняцця; 6) звесткі пра храналагічны статус навуковай лексемы; 7) ілюстрацыйны матэрыял:

Гатавацца*, -туюся, -туешся – прыгатовляцца. Ар.; Адамава Сян. (Ксл.). Жыту красавацца – жнейкам гатавацца. Тм. На што ся гатаваў. 69; **Мернасьць***, -і – умеренность. Ар.; Нсл. 296. Зь мернасьцю жывучы можна пражыць.

Словы ў корпусе размешчаны ў алфавітным парадку. Аднак у даведніку Я. Станкевіча падаецца іншы («альфабэтны») парадак ад агульнапрынятага ў кірылічных тэкстах. У сваю чаргу навуковец звяртае ўвагу на неабходнасць змены парадку літар у алфавіце з улікам іх паходжання і вымаўлення [3, с. 17].

З мэтай скараціць аб'ём лексікона і, у той жа час, захаваць магчымасці ўключыць неабходныя тэрміны ў рэестр, аўтар спарядычна выкарыстоўвае гнездавы¹ спосаб размяшчэння загалоўных лексем (калі ў адным слоўнікавым артыкуле аб'ядноўваецца матэрыял пра блізкія паняцці паводле іх формы або сэнсавых і сістэмных сувязей): **Абіраць** – избирать. Тм. **абраны** – избранный. Тм. **абраньне** – избрание. Тм. **абіраньне**. Тм. **абранец** – избранник, любимец; **Ляндарства** – арендный промысел. Тм. **ранда**, – 1) аренда, арендная плата. – 2) арендное содержание. Тм. **рандаваць** – иметь в арендном содержании, арендовать. Тм. **рандаваньне** – аренда. Тм. **рандоўля**, – 1) состояние аренды. – 2) отдача в аренду. Апошні прыклад паказвае, што гнездаванне на аснове сэнсавых і сістэмных сувязей парушае фармальны парадак размяшчэння рэестравых слоў і патрабуе ў гэтым выпадку адсылка. Яго мэтазгодна выкарыстоўваць у словаўтваральных слоўніках вучэбнага тыпа, паколькі галоўнымі паказчыкамі перакладных выданняў, пры рабоце з імі, з'яўляюцца хуткасць і зручнасць у адшукванні загалоўных лексем. Гнездаванне адзінак слоўніка па прынцыпе формы таксама не пазбаўлена недахопаў. Відавочна, пошук тэрмінаў ускладняецца ў выпадках дастаткова разгалінаванай сістэмы гнёздаў вытворных слоў, як напрыклад: **Рушыць, парушыць, парушаць, рушыцца, парушыцца, парушацца, парушоны, парушэньне, узрушаць, узрушыць, узрушаны, узрушэньне, узрушаньне, узрушыцель, узрушыцелка, узрушаць, узрушоны, узрушэньне, узрушыцца, узрушацца, непарушны, непаруш-**

¹ Слоўнікавым гнездом у тэорыі перакладной тэрмінаграфіі называецца сукупнасць некалькіх слоўнікавых артыкулаў, якія захоўваюць сваё паліграфічнае афармленне і аб'яднаны адным гнездавым словам [4, с. 49].

на. Часта ў слоўніках спецыяльнай лексікі гнездаванне праводзіцца на аснове родававідавых адносін, калі ў гнездо родавага тэрміна змяшчаюць відавочныя паняцці. Напрыклад, тэрміналагічныя словазлучэнні «**ўпісны ліст**», «**атвароны ліст**», «**дароўны ліст**», «**дарожны ліст**», «**хрышчоны ліст**», «**запаведны ліст**» і інш. Я. Станкевіч уключыў у гнездо тэрміна «**ліст**».

Асноўным структурным кампанентам слоўнікавага артыкула ў лексікаграфічных працах з'яўляецца лема (загалоўнае слова). У слоўніку Я. Станкевіча функцыі лем выконваюць: назоўнікі, дзеясловы, прыметнікі, прыслоўі, дзеепрыметнікі, дзеепрыслоўі, тэрміналагічныя словазлучэнні: **асобны** – отдельный; **вырослы** – совершеннолетний; **жарало права** – источник права; **згода** – согласие; **належаць** – принадлежащий; **нельга** – невозможно; **прынука** – принуждение; **разгляд справы** – рассмотрение дела; **сумлявацца** – сомневаться. У залежнасці ад структуры тэрміны выдзяляюцца: невытворныя (**веда** – знание, **кара** – наказание), вытворныя (**гаспадарскі** – государев, **дастаенства** – высокая должность в государстве), складаныя (**дамароблены** – домашнего производства, **лічбыздаваньне** – отчет). Паводле марфалагічнага тыпу галоўнага слова пераважаюць субстантыўныя словазлучэнні (**голы доўг** – долг без процентов), але сустракаюцца дзеяслоўныя (**вызваць на руку** – вызвать на поединок) і зрэдку ад'ектыўныя (**стаячыя ў праве** – находящиеся в судебной тяжбе, тяжущиеся, судящиеся).

Важнае пытанне макраструктуры слоўніка – выбар спосабу і формы прадстаўлення тэрміналагічных словазлучэнняў. У спецыяльных даведніках выкарыстоўваюцца два спосабы: выдзяленне іх у асобны артыкул (**паступак** – поведение; **паступак права, праўны паступак** – юридическое действие) або ўключэнне ў склад асноўных паняццяў (па прынцыпе гнездавання): **Гаспадар** – 1) государь. – 2) хозяин. **Дамовы гаспадар** – хозяин дома, домохозяин. У лексікаграфічнай працы знаходзяць выражэння наступныя формы прадстаўлення тэрміналагічных словазлучэнняў: прамая (**лістоўны давод, досыць чыніць**), інверсійная (**грошы гатовыя, рок завіты**). Інверсія звычайна выкарыстоўваецца з мэтай акцэнтаваць увагу на апорным слове ў словазлучэнні (**Сойм Вялікі**) або дзеля аб'яднання аднародных паняццяў (**старана балячая, старана адпору, старана жалябы**).

Правая і левая часткі лексікаграфічнай працы аформлены т. зв. «класічным пра-

вапісам» (або тарашкевіцай): абароньнік, вайводзтва, высьціца гіпотэка, ісьціна, адзоў, адозву, позоў, пазоўнік, пасага (м. р.) бунтаўнік, усілства, спэктар, струмэнт, судзтва, сябра й учасьнік, хвальш і інш. Як вядома, менавіта Станкевіч быў ініцыятарам правапісу прыназоўнікаў з перад [j] і мяккімі зычнымі, скарачэнняў злучніка і пасля галосных, форм з цвёрдым [л] перад суфіксамі *-ц-, -ств-* і *-к-* і інш. [5, с. 558]. Ю. Бушлякоў адзначаў, што складальнік «*даваў шанец праявіцца ў літаратурным ужытку шматлікім фанэтычным зьявам, граматычным формам, сотням словаў, не засвоеных беларускай пісьмовай традыцыяй*» [6, с. 14].

Некаторыя спецыяльныя лексічныя адзінкі ў слоўніку маюць некалькі фармальных разнавіднасцей. Фанетычныя і марфалагічныя варыянты падаюцца ў асобным артыкуле (**Абмыла**, *-ы* – ошибка; **Абмылка**, *-і* – ошибка; **Скарбонка**, *-і* – ящик; **Скарбёнка**, *-і* = скарбонка; **Сябра**, *-ы, м.* – колега, член, соучастник; **Сябрук**, *-а* – сотоварищ, соучастник в деле или работе) або, напрыклад, пасля асноўнай формы тэрміна (**Выраб**, *-у, вырабак*, *-бку* – отработка; **Урадовы**, **урадоўны** – должностной).

У выданні часткова знаходзіць адлюстраванне фанетычная інфармацыя пра слова. Цяжкія дзеля вымаўлення і разумення загалоўныя лексемы даследчык суправаджае рэмаркамі з указаннем месца націску: **Звада** (*націск на -ва-*) – ссора; **Звадня** (*націск на канцы*) – клевета; **Самадыя** (*націск на -ды-*) – произвол.

Інфармацыя пра словазмяненне з'яўляецца карыснай для перакладчыцкай дзейнасці, паколькі перакладчык павінен валодаць навыкамі ўтвараць любы элемент парадыгмы слова (лемы і эквівалента) і правільна ўжываць яго ў кантэксце. Тым больш, што граматычныя паказчыкі (род, лік, трыманне і г. д.) у многіх выпадках неабходныя для правільнага размежавання значэнняў тэрміна, таму іх самастойная экспліцытная падача цалкам апраўдана. Граматычная характарыстыка слоў у выданні аўтара ўключае *парадыгматычны* і *сімвалічны* кампаненты.

У залежнасці ад суадносін з моўным матэрыялам парадыгматычныя характарыстыкі дыферэнцыруюць на дзве групы – *фактычныя* і *сімвалічныя* [7, с. 101]. *Фактычныя* граматычныя характарыстыкі падаюць моўны матэрыял у яго рэальным выглядзе: у слоўнікавым артыкуле змяшчаюцца звесткі пра марфемны склад слова, варыянты яго змянення ў выглядзе альтэрнатыўнай словаформы або далучальнай часткі: **Адаліць**, *-лю, -ліш* –

устраніць; **Заступнік**, *-а, заступніца, -ы* – заместитель, *-ница*.

Сімвалічныя граматычныя характарыстыкі паведамляюць карыстальніку інфармацыю аб прыналежнасці слова да пэўнага граматычнага разраду ва ўскоснай форме пры дапамозе індэксаў (літар, лічбаў, іх камбінацый), якія адсылаюць карыстальніка да пэўнай граматычнай табліцы, што змяшчаецца ў дадатках да слоўніка: **Зводня**, *суп.* – сплетник, сплетница; **Можна**, *прс.* – зажиточно. *В. ст. мажней*; **Памачнік**, *ж. памачніца* – помощник, *-ница*; **Пярэймы**, *мн. л.* – перехваты, боли.

Сінтагматычны кампанент уключае інфармацыю пра кіраванне дадзенага слова і яго валентнасць, якая ў перакладных лексіконах адлюстроўваецца шляхам указання на склонавыя формы слова: **Заводзіцца**, *ск. завесьціся чаму* – начинаться чему; **Ручыць**, *ск. паручыць па кім, чым* – ручаться, поручиться за кого, что.

Да загалоўных адзінак навуковец падае антонімы. У тэрмінасістэмах розных галін навукі рэалізуюцца два структурныя тыпы антанімічных адносін – лексічны і словаўтваральны. У *лексічным* тыпе антаніміі супрацьлегласць значэнняў выражаецца рознымі каранямі або асновамі: **Ляжачая маемасьць** – недвижимое имущество, **рухомая маемасьць** – движимое имущество. У *словаўтваральны* тып антанімаў уключаюцца тэрміны, дзе процілегласць значэнняў выражаецца словаўтваральнымі сродкамі. Як правіла, значэнне антаніміі ўзнікае ў выніку карэляцыі супрацьлеглых па сэнсе прыставак, што далучаюцца да аднаго і таго ж тэрміна, або ў выніку выкарыстання прыстаўкі, якая надае паняццю супрацьлеглы сэнс: **Чысьлены** – многочисленный, *пр. няшчысьлёны*; **Станьне** – явка, **нястаньне** – неявка.

Аўтар не змяшчае грунтоўных звестак пра паходжанне тэрмінаў. Этымалагічныя даведкі падаюцца (пасля тлумачэння) толькі ў тых выпадках, калі яны дапамагаюць больш дакладна зразумець значэнне слова, і, часцей за ўсё, зводзяцца да ўказання, з якой мовы запазычана спецыяльнае паняцце: **Гаспадарлівы** – хозяйственный, *пол. gospodarny*; **Бясьпечнасьць** – безопасность, *пол. bezpieczeństwo*, *укр. безпека*. Зрэдку сустракаюцца і разгорнутыя вытлумачэнні этымалогіі прававых паняццяў: **Абмылка** – ошибка. *У мове польскай побач із ротулка, ёсьць отулка, але няма отула, і дык-жэ звычайная, нязьменшаная хорма абмыла съветча пра беларускасьць словаў абмыла, абмылка, абмыліцца, а «памылка» – полёнізм*; **Разьдзел** – глава (в книге). *Пол. rozdział па-*

зычана з крывіцкае мовы, за што ў XVI ст. наракаў П. Скарга.

Задача супастаўляльных тэрміналагічных слоўнікаў заключаецца ў тым, каб дакладна і поўна перадаць значэнні і адценні значэнняў навуковых лексем адной мовы эквівалентамі другой. Увогуле, слоўнікавым эквівалентам называюць лексічную адзінку, якая выкарыстоўваецца ў якасці дэфініцыі загалоўнай адзінкі ў перакладных слоўніках. Асноўным прынцыпам перакладу з'яўляецца ўстанаўленне найбольш дакладнага эквівалента для кожнага слова і яго значэння. Таму пытанне адэкватнасці перакладу, гэта значыць сэнсвай раўнацэннасці лексічных адзінак зыходнай мовы і мовы-транслятара, лічыцца найбольш важным у падрыхтоўцы артыкулаў двух- і шматмоўных слоўнікаў [8, с. 102].

Тлумачэнне загалоўных лексем дасягаецца пераважна падборам поўных ці частковых лексічных эквівалентаў з рускай мовы. У галіне тэрмінаграфіі поўнымі эквівалентамі называюць тэрміны, што абазначаюць адно паняцце, гэта значыць дэфініцыі якіх супадаюць: **лістоўны** – документальны; **недабор** – недоимка; **рыштанцкі** – арестантский. Частковая эквівалентнасць мае месца ў тэрмінаадзінках з блізкароднаснымі паняццямі, у выпадку полісеміі лемы або яе эквівалента: **быцьцё** – 1) существование. – 2) быт. – 3) бытность, присутствие; **выступ** – преступление, проступок; **схаваньне** – поклажа, хранение. Безэквівалентныя лексемы не маюць адпаведнікаў у мове-транслятары, таму выкарыстоўваюцца розныя прылмы для перакладу такіх лексем. Напрыклад, аўтар ужывае ў выданні апісальны спосаб: **Вырок** – судебское решение; **Дастаенства** – высокая должность в государстве; **Пагоня** – гэрб задзіночанага гаспадарства крывіцкага – Вялікага Княства Літоўскага. З мэтай дасягнення большай дакладнасці ў вытлумачэнні паняццяў камбінуюцца абодва вышэй названыя спосабы: **Дзяржава** – 1) территория, находящаяся в управлении «дзяржаўцы». 2) владение (земля). 3) правление; **Навязаць** – наложить штраф, оштрафовать. Складальнікам адзначаецца полісемічнасць тэрмінаў: кожнае значэнне мнагазначнага слова падаецца ў пэўным парадку пад нумарамі, як гэта і прынята ў перакладной лексікаграфіі: **Купец** – 1) купец. 2) покупатель; **Скарб** – 1) государственная казна. – 2) клад. – 3) денежная сумка или имущество какого-либо общественного заведения. – 4) имущество, пожитки частного лица. – 5) сокровище.

У падачы амонімаў няма строга вытрыманай сістэмы. Так, у адных выпадках яны размяжоўваюцца і прыводзяцца ў асобных

слоўнікавых артыкулах: **Зрада** (ад *jьzrada*) – измена; **Зрада** (ад *rada*) – общее согласие в совещании; **Ісьцізна** – основной капитал; **Ісьцізна** – правое дело, правый иск, истинная принадлежность. У другіх выпадках аб'яднаны ў адзін і не аддзяляюцца ад полісемантаў, напр.: **Учын**, -у – 1) раствор муки на хлеб. – 2) подвиг, прят; **Ліст**, -у – 1) растительный лист. – 2) письмо. – 3) официальная бумага. – 4) документ.

Рэестравыя адзінкі і іх эквіваленты суправаджаюцца дакладнай пашпартызацыяй крыніц матэрыялу, часам з указаннем нумара старонкі, адкуль узяты пэўны тэрмін: **Зрада**, -ы – *измена*. *Нсл.*; *Аль Кім.*; *Смаленшчына (Даль)*; *Гсл*; **Сумежны** – смежный. *Гсл.*; *Нсл. 622*; **Сумленьне**, -я, – совесть. *Гсл.*; *Нсл. 622*; *Дабрамысьль Лёз. (Ксл.)*. Разам з тым слоўнік змяшчае матэрыял пра арэальны статус навуковай лексемы ў выглядзе памет, што паказваюць на яе тэрытарыяльнае распаўсюджанне. Звычайна такой паметай забяспечаны тэрміны, узятыя аўтарам з народнай мовы: **гаспадар** – 1) государь. – 2) хозяин. *Ар.*; *Пархв.*; *Дз.*; *Н.*; **Собскі** – собственный. *Дз.*; *Бр.*; *Вал.*; *Мал.*; *Магілеўш.*

З мэтай удакладнення значэння тэрміна навуковец шырока выкарыстаў у сваёй працы экзэмпліфікацыі (прыклады словаўжывання): цытаты са статутаў і актаў, вытрымкі запісаў вуснай мовы, ідыяматычныя выразы, фрагменты народных песень, якія таксама суправаджаюцца пашпартызацыяй матэрыялу, напрыклад: **Абавязак** – обязанность. *Н. сл. 350*. **Прыклады із Статуту**: *Будуць лі на лисьцех дзельчых паложаны якія абавязкі, зарукі а няўзрушаньню таго дзелу, кажны подле свайго абавязку з рассудку праўнага заплаціці вінен будзець*. **Згубіць** – потерять. *Валей із разумным згубіць, чымся з дурным знайсьці*. *Прык. Тм. Старана пазваная пазоў згубіла 189*.

Слоўнік мае разгалінаваную сістэму адсылчых памет. Пад адсылкай у лексікаграфіі разумеецца слова або спалучэнне слоў у поўнай або скарачонай форме, з дапамогай якіх усталёўваецца пэўная сувязь паміж адзінкамі слоўніка, звычайна паміж загалоўчымі лексемамі. Адсылкі ў тэксце падаюцца даследчыкам паміж рэестравымі словамі з мэтай адлюстравання сінанімічных і словаўтваральных сувязей, розных варыянтаў аднолькавых лексем: **Супрацавень** – сотрудник, *гл. працавень*; **Працавень** – работник, труженик. Адгэтуль **супрацавень** – сотрудник; **Лічыць**, *ск. палічыць* – считать, сосчитать. *Тм. лічаны* – считанный. *Тм. лічэньне* – счисление, считание. *Гл. лік*. 3 прыкладаў

зразумела, адсылка тыпу *гл.* выкарыстоўваецца ад перакладнога эквівалента паняцця да іншага тэрміна, у артыкуле якога змяшчаецца дэфініцыя дадзенага паняцця або аднаго з яго кампанентаў.

Акрамя адсылак, у даведніку сустракаюцца адсылачныя артыкулы, якія не ўтрымліваюць перакладнога эквівалента, а толькі адсылку да іншага тэрміна (яго варыянта, сіноніма або дэрывата), што змяшчае пераклад. У гэтым выпадку пазбягаецца паўтарэнне ў двух артыкулах аднолькавага рада перакладных эквівалентаў: **Канаваць** і г. д. – *гл.* кон; **Кон** – рок; **Мыляцца, мыліцца** – *гл.* абмыла; **Абмыла** – ошибка; **Спадчына**, *-ы* = **спадак**; **Спадак**, *-дку* – наследство; **Маньцель** = мань; **Мань**, *-я* – лжец.

Дастаткова запатрабавальным відам інфармацыі ў перакладных слоўніках з'яўляюцца звесткі пра храналагічны статус навуковых лексем. Перакладчыку спецыяльнай літаратуры неабходна ведаць, ці ўжываецца дадзеная спецыяльная адзінка ў сучасны час або яна ўжо выйшла з ужытку. Словы, якія «*карысна й трэба ўжываць у цяперашняй беларускай мове літаратурнай*», маркіруюцца спецыяльным знакам – зоркай (*): **Барышнік** – свидетель при продаже или обмене; **Собсьнік*** – собственник.

Лексікаграфічная праца не пазбаўлена асобных недахопаў. Сярод найбольш пашыраных можна назваць наступныя: недакладнасць і расплывістасць тлумачэння асобных юрыдычных паняццяў (**памярцьвіць** – аннулировать); разыходжанне ў падачы форм загаловачных лексем і адпаведнікаў пры перакладзе (**выведкі** – разузнание, разведка; **паўнаначнік** – уполномоченный); разнабой у адлюстраванні амонімаў; наяўнасць агульнаўжывальных слоў, якія не маюць спецыяльнага юрыдычнага значэння (**гатавацца, дзяцюк, льга, магучы, ухадзіць, ціху** і інш.); варыянтнасць, дублетнасць і сінанімія тэрмінаў (**зрадлівы** ‘изменчивый, вероломный’ і **зрадны** ‘изменнический, предательский’; **застава** ‘гіпотэка’ і **гіпотэка** ‘застава’ і інш.). Зразумела, такія недакладнасці істотна не змяншаюць высокага ўзроўню працы.

Нягледзячы на тое, што некаторыя даследчыкі разглядаюць названую працу «**ў якасці альтэрнатыўнай лексікаграфічнай традыцыі ў рамках беларускай слоўнікавай справы**» [9, с. 314], на наш погляд, выданне выразна дэманструе каштоўнасць у галіне тэрміналогіі і перакладной лексікаграфіі. Слоўнік з'яўляецца прыкладам нестандартнага, індывідуальна-аўтарскага вырашэн-

ня прынцыпаў апісання навуковых лексем у слоўнікавых артыкулах, асаблівасцей распрацоўкі памет і прыёмаў перакладчыцкай дзейнасці. Матэрыялы працы служаць важнай крыніцай папаўнення юрыдычнай лексікі на этапе станаўлення і фарміравання паняццйнага фонду сучаснай беларускай мовы, што дае магчымасць прасачыць эвалюцыю семантыкі слоў у беларускай мове, і, адпаведна, адзначыць пэўныя зрухі ў складзе лексікі заканадаўства і юрыспрудэнцыі. Таму відавочна, што лексікаграфічны твор павінен стаць здабыткам шырокай філалагічнай грамадскасці як цэнны ўнёсак у нацыянальную культурную творчую скарбонку беларускага народа.

ЛІТАРАТУРА

1. *Юрэвіч, Л. Ю.* Даследаванні беларускай лексікаграфіі за мяжой / Л. Ю. Юрэвіч // Роднае слова. – 1998. – № 4. – С. 75–89.
2. *Станкевіч, Я.* Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія / Я. Станкевіч. – Нью-Ёрк : Крыв. навук. тав-ва Ф. Скарыны, 1953. – 84 с.
3. *Баршчэўская, Н.* Беларуская эміграцыя – абаронца роднае мовы / Н. Баршчэўская. – Варшава : MWM, 2004. – 368 с.
4. *Герд, А. С.* Основы научно-технической лексикографии (как работать над терминологическим словарем) / А. С. Герд. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 73 с.
5. *Бушлякоў, Ю.* Ян Станкевіч як ідэолаг беларускага моўнага пурызму / Я. Бушлякоў // Ян Станкевіч. Збор твораў: у 2 т. / рэдкал.: В. Булгакаў [і інш.]. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2002. – Т. 2. – С. 534–578.
6. *Бушлякоў, Ю.* Янка-спадар / Я. Бушлякоў // Наша ніва. – 2002. – № 19 (281). – 24 траўня. – С. 14.
7. *Берков, В. П.* Двухязычная лексикография: учебник / В. П. Берков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Астрель [и др.], 2004. – 236 с.
8. *Комарова, З. И.* Моделирование двухязычного словаря-тезауруса по экономике: монография / З. И. Комарова, А. А. Прошина. – Екатеринбург : Форум-книга, 2009. – 276 с.
9. *Шчэрбін, В. К.* Аб'ём і змест паняцця «беларуская лексікаграфічная традыцыя» / В. К. Шчэрбін // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі : матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі / пад рэд. А. А. Лукашанца. – Мінск : Права і эканоміка, 2006. – С. 307–319.

SUMMARY

We study the structural and content features of the «Belarusian Dictionary of Legal Terms» compiled by J. Stankevich. The author accurately identifies and describes in details the main thematic groups of legal vocabulary. Methods of lexicographical processing or terminology are analyzed. Scientific and linguistic value of the publication editions in the history of the Belarusian transfer terminography the second half of the XX century was underlined.

Паступіў у рэдакцыю 15.06.2015 г.